

Микола Михайліченко

Абеткові списки дворянських родів Чугуївського повіту Харківського намісництва, як джерело з історії провінційного дворянства.

В даній статті ми, на основі аналізу абеткових списків дворян Чугуївського повіту [3, арк. 138-177], спробуємо визначити закономірності формування і інформативний потенціал такого джерела з історії провінційного дворянства як абеткові списки дворянських родів.

Виникнення такого джерела, як абеткові списки безпосередньо пов'язане зі складанням родовідних книг, передбаченим Жалуваною грамотою дворянству 1785 року.

Відповідно до 72-ї статті Жалуваної грамоти дворянству перед складанням губернської родовідної книги повітові предводителі дворянства мали скласти і надіслати губернському предводителю «список по алфавиту всем Дворянским родам в том уезде именем недвижимым владеющим». Ці абеткові списки дворян повіту мали стати основою майбутньої родовідної книги дворян тієї чи іншої губернії [2, с. 352].

В Жалуваній грамоті подавалась спеціальна форма абеткового списку в який яка складалась з семи граф. В першу вписувалось прізвище, ім'я та по-батькові дворянина, його вік. В другу графу записувались відомості про шлюб (одружений, неодружений або вдовий, ім'я і вік дружини, її походження). В третю графу записувались відомості про дітей дворянина (імена, вік, місце служби і чин, якщо діти перебували на службі). В четверту, найбільшу графу записувалась населені пункти в яких дворяни мали кріпаків, вказувалась їх кількість за останньою ревізією (в абеткових списках дворян Чугуївського повіту також можна знайти інформацію про нерухоме майно дворянина, землі, угіддя тощо). В п'яту графу записувалось місце проживання дворянина, в шосту – чин, в сьому – місце служби і посада [2, с. 352].

Аналіз документів які збереглися у фондах Чугуївської дворянської опіки і Харківського намісницького правління дають нам можливість відслідкувати хід і механізм створення абеткових списків, визначити основні джерела надходження відомостей про місцеве дворянство.

Як відомо, Жалувана грамота дворянству була видана 21 квітня 1785 року, однак, лише 11 грудня 1786 року харківський губернський предводитель Григорій Шидловський отримує від генерал-губернатора Харківського і Воронежського намісництв Василя Черткова вказівки про

складання абеткових списків [3, арк. 67]. Така, більш як півторарічна затримка зі складанням абеткових списків стає зрозумілою, якщо ми згадаємо, що саме в грудні 1786 року відбулись чергові вибори до дворянських станових органів [3, арк. 80]. Таким чином, губернський і повітові предводителі позбавлялись зайвої роботи, маючи можливість одночасно зібрати відомості про дворян, які мали прийняти участь у виборах, і скласти абеткові списки.

Про механізм і джерела надходження відомостей які мали бути внесені до абеткових списків можуть свідчити документи які збереглись у фонді Чугуївської дворянської опіки. В цьому сенсі особливу цінність становлять формуляри, надіслані до дворянської опіки місцевими дворянами. Таких списків залишилось досить багато і вони у своїй сукупності майже повністю дублюють абеткові списки дворян Чугуївського повіту [6, арк. 1-152]. Це дає нам можливість робити висновки про те, що саме формуляри одержані від місцевих дворян ставали основою майбутніх абеткових списків.

Практично всі формуляри складені відповідно до вищенаведеної форми абеткового списку, однак деякі містять, крім іншого, інформацію про походження дворянина. Так, Дем'ян Болдін значить себе «из обер-офицерских детей» [6, арк. 50], Антон Барладін – «из иностранных мутянского (тобто молдавського – М. М.) дворянства» [6, арк. 62].

Варто також зауважити, що повітові предводителі вже мали досвід збору відомостей про місцевих дворян. Так, менш ніж за рік до появи Жалуваної Грамоти, в червні 1784 року, повітові дворянські предводителі вже склали списки «господам дворянам с показаним сколько кому отроду лет и сколько за ними душ по последней ревизии» для «сочинения генеральной всего Харьковского наместничества таблицы» [5, арк. 1-1 зв.]. А оскільки остання, ревізія проводилась в 1781-1782 роках, то на 1786 рік інформація про майнове становище дворянина не вважалась застарілою і могла бути використана при складанні абеткових списків.

За своїми ознаками (ординарність походження, однорідність змісту, однотипність форми) абеткові списки можна віднести до масових джерел, що, враховуючи велике інформативне навантаження списків, дозволяє використати їх для узагальненої характеристики становища дворянства того чи іншого повіту.

В цьому сенсі особливо важливими, на нашу думку, є відомості про кількість ревізійних душ, якими володіли місцеві дворяни.

Всього, за даними абеткових списків, чугуївські поміщики мали у своєму володінні 13499 ревізійних душ. З них «подданных черкас», тобто українців, – 9908 (73,39 %), «крестьян», тобто російських селян, – 3564

(25,4%). При цьому більшість «подданных черкас» мешкала в Чугуївському повіті (7301, або 73,68 %), в інших повітах Харківського намісництва мешкало 2312 душ, або 23,33 % (сюди входить 2055 «подданных черкас» які мешкали в Хотмизькому повіті в маєтках генерал-поручика Івана Самійловича Хорвата). Що ж стосується російських селян, то майже половина з них (1719 душ, або 48,23 %) мешкала в Чугуївському повіті, в той час як 51,57 % (1845 душ) – в великоросійських намісництвах [3, арк. 138-177].

Відомості про кількість ревізійних душ не лише свідчать про матеріальне становище дворян повіту, а й дозволяють стратифікувати слобідське дворянство за кількістю кріпаків. Відомо, що до скасування кріпацтва основним показником заможності дворянства були не розміри земельних володінь, а кількість кріпаків. Тому сучасники проводили стратифікацію дворянства не від кількості землі в маєтку, а від кількості ревізійних душ [1, с. 86].

На думку російського дослідника Б. Миронова, дворянство, з урахуванням майнового становища можна поділити на три страти – нижча, середня і вища. Нижча страта, складалась з безпомісних і малопомісних дворян з кількістю кріпаків чоловічої статі менше 20, середня – з середньпомісних, які володіли від 21 до 100 ревізійних душ, вища – з господарів великих маєтків, з кількістю душ більш як 100. При цьому корпоративні права місцевих дворян і ступінь їх участі в управлінні напряду залежали від їх матеріального становища, оскільки право займати будь-яку посаду в дворянському самоуправлінні отримували лише ті з дворян, які мали річний дохід не менше 100 крб. Це значило, що дворянин повинен був мати не менше 20 душ, оскільки в 1780-і роки середній оброк складав 5 крб. сріблом з ревізійної душі [1, с. 86-87]

Така схема стратифікації дворянства за майною ознакою, звичайно, досить умовна, однак вона дозволяє виділити серед слобідського дворянства як малозабезпечену частину, так і заможну і впливову верхівку (дивись табл. 1).

Таблиця 1

Майнове становище дворян	Всього в %	Всього дворян
не мали кріпаків	30,7	44
менше 20 душ	42,65	61
20-100 душ	11, 18	16
більше 100 душ	8,39	11
більше 500 душ	1,39	2
більше 1000 душ	2,09	3
відомості відсутні	4,19	6
всього	100	143

Це досить високий відсоток, якщо ми врахуємо, що на 1777 доля малопомісних дворян Європейської Росії рік сягала 59 % [1, с. 89]. При цьому великі власники, з кількістю душ більш як 100, мали у своєму володінні 12415 ревізійних душ, що складало 91,96 % від загальної кількості ревізійних душ, якими володіли дворяни повіту [3, арк. 138-177].

Важливу інформацію дають нам абеткові списки і про службову посаду дворянина. Проаналізувавши інформацію про службовий стан чугуївського дворянства, яка міститься в абеткових списках, ми можемо реконструювати склад місцевої бюрократії, особливо, якщо враховувати той факт, що земський ісправник, повітовий маршал дворянства, повітовий суддя і засідателі повітового суду обирались зі складу місцевого дворянства. Отже, за абетковими списками, місцева бюрократія мала наступний персональний склад:

1. Ігнат Ветошников – земський ісправник; [3, арк. 144 зв.-145]
2. Іван Зарудній – повітовий маршал дворянства; [3, арк. 149 зв.-150]
3. Дмиро Квітка – повітовий суддя; [3, арк. 153 зв.-154]
4. Іван Романовський – засідателі повітового суду; [3, арк. 167 зв.-168]
5. Іван Попов – повітовий стряпчий; [3, арк. 161 зв.-162]
6. Михайло Черноглазов – повітовий скарбничий [3, арк. 173 зв.-174]

Важливу інформацію про провінційне дворянство дають нам відомості про сімейний стан дворян.

Таблиця 2.

Службове становище дворянський синів	Становище дворян відповідно до «Табели о рангах»				
	<i>обер-офіцери</i>	<i>штаб-офіцери</i>	<i>чиновники до VIII класу</i>	<i>чиновники VIII класу і вище</i>	<i>Генерали</i>
Діти до 15 років					
унтер-офіцери	7	1			
канцеляристи			1		
обер-офіцери					
Діти старше 15 років					
унтер-офіцери	20		1		
канцеляристи	1				
обер-офіцери		1			
Штаб-офіцери					2
чиновники до VIII класу	1		2		

Так, аналізуючи характер служби дворянських синів (дивись табл. 2) видно, що дворянські сини віддавали перевагу військовій службі, при цьому часто в полк їх записували в досить ранньому віці. Так, за даними абеткових списків, син капітана Дмитра Квітки Петро, в дванадцятирічному віці, служив в Харківському легкокінному полку кадетом [3, арк. 153 зв.-154], а сини прапорщика Василя Попова Іван, семи років, і Григорій п'яти років, служили в Ізюмському легкокінному полку вахмістрами [3, арк. 165 зв.-166].

Оскільки алфавітні списки містять інформацію про соціальне походження дворянських дружин, ми маємо можливість розглянути становий характер шлюбів в дворянських родинх (дивись табл. 2)

Таблиця 2.

* Включає доньок обер – і штаб-офіцерів, чиновників, які мали чини відповідні обер - і штаб-офіцерським чинам, доньки представників козацької старшини і іноземного дворянства.

** виділені в окрему групу, оскільки в абеткових списках вказувалось не соціальне походження, а соціальне становище першого чоловіка.

Походження дворянських жінок	Всього в %	Всього
дворянки *	41,34	43
доньки однодворців	3,84	4
доньки канцеляристів	3,84	4
доньки священників	10,57	11
доньки купців	11,53	12
доньки міщан	7,69	8
доньки козаків	9,61	10
доньки унтер-офіцерів	2,88	3
доньки селян (казенних обивателів)	2,88	3
калмицькі доньки	3,84	4
татарські доньки	0,96	1
вдови **	0,96	1
всього	100	104

Як ми бачимо з таблиці 2, лише 41% дворян Чугуївського повіту укладали шлюб з представницями дворянського стану. Ми можемо говорити про досить низький рівень соціальної замкненості місцевого дворянства навіть порівняно з іншими повітами Харківського намісництва. Так, відсоток шлюбів з представницями дворянського стану серед дворян Богодухівського округу досягав 76% [4, арк. 210-229 зв.], Миропільського – 80% [4, арк. 179-183 зв.], Білопільського 88%

[4, арк. 190-208].

В даній статі ми накреслили лише деякі напрямки наукового використання абеткових списків. Інформативний потенціал абеткових списків надзвичайно високий оскільки дозволяє визначити соціальне, економічне і демографічне становище місцевих дворян як на рівні окремих родин, так і на рівні дворянства окремого краю. Таким чином абеткові списки дворянських родів є важливим джерелом з історії провінційного дворянства.

1. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.) Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. - СПб., 1999. - Т. 1.

2. Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. XXII. – № 16187.

3. Центральний державний історичний архів України у місті Києві. – Ф. 1709. – Оп. 2. – Спр. 911.

4. Там само. – Спр. 912.

5. Там само. – Ф. 1923. – Оп. 1. – Спр. 9.

6. Там само. – Спр. 15.